

(1890), *İstibşâr* (1892), *Beşâir* (1894), *Nîzâ-ı İlm ü Dîn* (John W. Draper'in *History of the Conflict between Religion and Science* adlı eserinin Fransızca'sından [*Les de la Science et la religion*] yaptığı küçük boy dört ciltlik tercüme 1895-1900). Ahmed Midhat, yaptığı açıklama ve tenkitler dolayısıyla esere *İslâm ve Ulûm* adını da vermiştir. Sayısı iki yüzü bulan eserlerinin tam listesi Hakkı Tarık Us'un hazırladığı *Ahmed Midhat'ı Anıyoruz* adlı kitapta bulunmaktadır (s. 169-171).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, İstanbul 1936, s. 186-332; Kâmil Yazgıç, *Ahmed Midhat Efendi, Hayatı ve Hâtıraları*, İstanbul 1940; Hakkı Tarık Us, *Ahmed Midhat'ı Anıyoruz*, İstanbul 1955; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1956, s. 433-466; Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmed Midhat*, İstanbul 1964; Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Ankara 1975; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 107-121, 216, 224; Sabri Esat Siyavuşgil, "Ahmed Midhat Efendi", *İA*, I, 184-187.

M. ORHAN OKAY

AHMED b. MUHAMMED el-BENNÂ

(bk. BENNÂ, Ahmed b. Muhammed).

AHMED b. MUHAMMED b. MESRÛK

(أحمد بن محمد بن مسروق)

(ö. 298/910-11)

İlk devir sûfilerinden.

214'te (829) Tûs'da doğdu; Bağdat'ta yaşadı. Ebü'l-Abbas b. Mesrûk diye de tanınır. Hâris el-Muhâsibî, Serî es-Sakâtî, Muhammed b. Mansûr et-Tûsî ve Muhammed el-Bürçülânî gibi meşhur sûfilerin sohbetinde bulundu. Cüneyd-i Bağdâdî'ye hizmet etti. İlim tahsil etmek için Rey ve Horasan civarını dolaştı. Kabri Bağdat'ta Bâbü Harb Mezarlığı'ndadır.

Ahmed b. Muhammed zühdü, Allah'tan başka hiçbir şeyin tesiri altında kalmamak, takvâyı da dünya nimetlerine göz dikmemek ve kalpte bunlara yer vermemek şeklinde açıklar. Allah ve mâsivâ ile ilgili temel tasavvufî düşünceyi ünsiyet ve vahşet terimleriyle açıklamaya çalışan İbn Mesrûk'a göre vahşet, bezm-i elest'ten sonra Allah'tan ayrı kalmaktır. Dünyaya gelişin gayesi mâsi-

vâ ile değil, Allah ile ünsiyet (dostluk) etmektir. Onun anlayışına göre gurbet'te Allah ile ünsiyet, taat ve ibadetle olur. İbn Mesrûk semâ konusunda oldukça müsamahalıdır. Ancak onun bu müsamahası daha çok dış ve iç dünyası istikamet kazanmış kimseler içindir. Kalbi taate zorla alışanlara semâ için bir ruhsat vermez; zira ona göre böyleleri, kazanayım derken mânevî hallerini kaybederler.

Ahmed b. Muhammed, Ali b. Ca'd, İbnü'l-Medîni ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddislerden hadis tahsil etmekle beraber, Dârekutnî tarafından hadis rivayetinde zayıf kabul edilmiştir. *el-Ğanâ'a* (Cüz'ü'l-Ğanâ'a) adlı eserinin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Tabakât*, s. 237-241; Ebü Nuaym, *Hilye*, X, 213-216; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 164; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb, Hakikat Bilgisi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 249-250; Attâr, *Tezkiretül'euliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 587-589; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafve*, IV, 128-129; a.mlf., *el-Muntazam*, VI, 98-99; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 494-495; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 141-142; Şarânî, *et-Tabakât*, I, 93-94; Münâvî, *el-Ke-vâkib*, I, 196-197.

MUSTAFA BİLGİN

AHMED b. MUHAMMED en-NİHÂVENDİ

(أحمد بن محمد النيهاندي)

VIII. yüzyılın ikinci yarısıyla
IX. yüzyılın ilk yarısında yaşayan
bir astronom ve matematikçi.

Hakkındaki bilgilerin tamamı İbn Yûnus'un (ö. 1009) rivayetlerine dayanmaktadır. Bu rivayetlere göre Nihâvendî, Halife Hârûnürreşid'in veziri Yahyâ b. Hâlid b. Bermek'in (ö. 805) zamanında Cündişâpûr'da astronomik gözlemler yapmış ve bu gözlemlerinin sonuçlarını *ez-Zicü'l-müştemil* adlı cetvellerinde toplamıştır. Yahyâ b. Bermek'in 786-803 yılları arasında vezirlik yaptığı göz önüne alınırsa Nihâvendî'nin, Batlamyus'tan (Ptolemaios) sonra güneşin vasati hareketlerini belirleyen bu ilk gözlemleri 790 yılı civarında yaptığı tahmin edilebilir. O dönemde, eski Yunan ilminin İslâm dünyasındaki merkezi İran'daki (Hüzistan) Cündişâpûr'du ve yeni kurulmuş olan Bağdat henüz o seviyeye gelmiş değildi. Bununla birlikte müslüman yazarlar, Nihâvendî'nin gözlemlerini yaptığı rivayet edilen rasathaneden bah-

setmemektedirler. Kaynaklara göre İslâm dünyasındaki ilk rasathaneler Hârûnürreşid'in oğlu Me'mûn zamanında (813-833), Bağdat'ta Şemmâsiyye semtinde ve Şam yakınlarındaki Kâsiyûn dağında kurulmuştur. Bu durum Nihâvendî'nin, sahasındaki ilk ve dolayısıyla önemli olan çalışmalarının kendi döneminde yeterince duyulmadığını göstermektedir. Öte yandan, modern araştırmacılarından De Lacy O'Leary, İslâm'dan önce İran'da mevcut rasathaneler arasında yeri bilinen tek rasathanenin Cündişâpûr'daki olduğunu, ancak bunun Nihâvendî'nin zamanına kadar işlerliğini sürdürüp sürdürmediği hususunda şüpheler bulunduğunu, N. Ahmed ise Nihâvendî'nin Cündişâpûr Rasathanesi'nde çalıştığını ve kullandığı aletlerin de çok hassas olduğunu yazmaktadırlar (bk. Sayılı, s. 50-51).

Eserleri. Adı bilinen şu beş eser Nihâvendî'ye izâfe edilmektedir: 1. *ez-Zicü'l-müştemil* (*Şümullü rasat cetveli*); 2. *el-Müdhal ilâ 'ilmi'l-hey'e* (Ptolemaios'un kitaplarının muhtevası üzerine yazdığı otuz bölümden oluşan bir eser). 3. *Kitâbü'l-Müdhal ilâ 'ilmi'n-nücûm*; 4. *Kitâbü'l-Cem' ve't-tefrik*; 5. *Kitâb ilâ Muhammed b. Mûsâ fi'n-Nil* (Nil hakkında Muhammed b. Mûsâ'ya gönderdiği risâle). Ancak ikinci ile üçüncü eserin aynı kitap olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan beşinci eserin adı da ortaya iki problem çıkarmaktadır. Birincisi, Nihâvendî ile aynı dönemde yaşamış Muhammed b. Mûsâ isimli bir yazarın varlığının bilinmemesi, ikincisi de bazı araştırmacıların İranlı bir astronomun Mısır'daki Nil nehriyle ilgilenmesini pek mantıklı görmemeleridir (bk. *Elr.*, I, 653). Ancak daha milâttan önce IV. yüzyılda Aristo'nun Nil hakkında bir kitap yazdığı ve Helenistik dönemde de birçok müellifin aynı konuda eser kaleme aldıkları bilinmektedir ve dolayısıyla Nihâvendî de böyle bir eser yazmış olabilir. Eğer nîlin Arapça neyl "nâil olma, murada erme, isteğe kavuşma" kelimesi olduğu ihtimali (bk. Suter, s. 10) kabul edilirse o takdirde bu eserin şans, talih üzerine yazılmış bir yıldız falı kitabı ve Muhammed b. Mûsâ'nın da tanınmamış bir müneccim olduğu düşünülebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978, s. 393; H. Suter, *Die Mathematiker*, Leipzig 1900, s. 10; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 50-51, 357-358; Sezgin, *GAS*, V, 226-227; VI, 90, 135-136; D. Pingree, "Ahmad Nehâvendî", *Elr.*, I, 653.

SADETTİN ÖKTEN